

А. І. Прыстаўка (Мінск)

СЕМАНТЫКА МАГЧЫМЫХ СВЕТАЎ У РЭЧЫШЧЫ АГУЛЬНАЙ ТЭОРЫІ СІСТЭМ

1. Што такое магчымы свет з пункту гледжання Агульнай тэорыі сістэм. Паняцце «магчымых светаў», якое разглядалася яшчэ ў антычнай філасофіі, пазней падрабязна распрацоўвалася ў мадальнай логіцы, а ўжо пасля пачало выкарыстоўвацца ў розных галінах філалагічнай навукі (лінгвістыцы, тэорыі перакладу, літаратуразнаўстве).

Наша разуменне магчымых светаў, звязанае з агульнасістэмнымі моўнымі працэсамі, грунтуецца на азначэнні У. А. Карпава: «магчымыя светы – гэта сэнсавыя канструкты, якія могуць атрымаць напаўненне зыходзячы з правілаў граматыкі натуральнай мовы пры выкарыстанні пэўных правіл» [1, с. 297]. Магчымыя светы рэалізуюцца праз мноства кампазіцый, складзеных з мноства словаформ па пэўных законах кампазіцыі.

Ад свету, які існуе, магчымыя светы адрозніваюцца тым, што ў іх адбывацца пераасэнсаванне і перавыражэнне ў моўных сродках суцэльна новых для індывіда сітуацый. Рэалізацыя магчымых светаў адбываецца за кошт актуалізацыі з'явы, напрыклад, у СМІ, зборніках выслоўяў, афарызмаў і г. д. Атрыманне чалавекам новых ведаў адбываецца на аснове «ўзгаднення» іх з папярэднімі. Менавіта так магчымыя, патэнцыйныя веды становяцца рэальнымі, а новая інфармацыя займае сваё месца ў свядомасці чалавека.

У якасці лаканічнай рэалізацыі магчымых светаў мы разглядалі газетныя загаловкі, пабудаваныя на прэцэдэнтных тэкстах. Магчымы свет у дадзеным выпадку ствараўся дзякуючы таму, што выраз газетнага загаловка набываў новы сэнс у параўнанні з апырэрна вядомым, зыходным прэцэдэнтным тэкстам.

2. Семантыка магчымых светаў. Добра вядома, што «змест маўлення істотным чынам залежыць ад мовы – як у плане наяўнасці сродкаў афармлення сэнсу, так і ў плане змянення зададзенага сэнсу пад уздзеяннем выбраных сродкаў выражэння ў канкрэтным акце маўлення» [2, с. 24]. Семантыка магчымых светаў таму таксама залежыць ад мовы і праяўляецца ў гэтых двух аспектах.

Разглядаючы газетныя загаловкі, мы назіралі выпадкі, калі аўтар змяняў вядомы выраз, дастасоўваючы яго да сэнсавага боку свайго паведамлення: у артыкуле з назвай «Ня кожны бізнэсовец можа

кіраваць дзяржавай» (з вядомага выразу савецкіх часоў) апавядаецца пра забарону дэпутатам Палаты прадстаўнікоў займацца бізнэсам. У той жа час аўтары ставілі на мэце змяніць у свядомасці сваіх адрасатаў сэнс сітуацыі, якую апошнія прызвычаліся бачыць за вядомым выразам. Напрыклад, выраз «Ад званка да званка» акрамя звыклага сэнсу 'час зняволення ў турме', набыў новую семантыку ў артыкуле з адпаведнай назвай пра свята Першага верасня ў Бабруйскай выхаваўчай калоніі для непаўналетніх.

Пытанне вызначэння рэальнасці магчымых светаў – хутчэй пытанне логікі ці філасофіі. З лінгвістычнага пункту гледжання любое граматычна правільнае выказванне будзе мець права на існаванне. Рэальнасць магчымых светаў залежыць не ад сродкаў выражэння, але ад зместу канструкцыі, таму лінгвістычная праблема тут палягае ў вызначэнні механізмаў пераўтварэння семантыкі сродкамі мовы.

Праблему вызначэння семантыкі магчымых светаў ставілі перад сабой розныя даследчыкі. Многія з іх сцвярджалі, што абмежаванні накладвае мова. Аднак іншыя навукоўцы слухна даводзілі, што мова мінімальна абмяжоўвае семантыку магчымых светаў, хіба што на ўзроўні граматыкі. «Рамкі светаў і іх колькасць таксама не бачацца намі абмежаванымі мовай як сістэмай адлюстравання, іх абмежаванне можа быць толькі на ўзроўні ідыялекту, г. зн. мовы канкрэтнага індывіда» [1, с. 192–193].

3. Магчымыя светы ў тэрмінах сіметрыя/асіметрыя. З пункту гледжання тэорыі сістэм «любая сістэма сіметрычна ў адных і асіметрычна ў другіх адносінах» [3, с. 30]. Пад сіметрыяй разумеецца «ўласцівасць сістэмы «С» супадаць па прыкметах «П» як да, так і пасля зменаў «З»; асіметрыя – гэта неабходнае дапаўненне і процілегласць сіметрыі – уласцівасць сістэмы не супадаць па прыкметах пасля зменаў» [3, с. 30].

У нашым выпадку сіметрычнымі з'яўляюцца загаловкі ці іх часткі, якія супадаюць па сваім змесце ці форме з прэцэдэнтным тэкстам («Аперацыя “БГ”», «Залатое цяля», «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай...»), а асіметрычнымі тыя, што змяшчаюць новае з фармальнага ці семантычнага пункту гледжання («Мандат не чыраванне», «Спачатку была лянота», «З сабакам жыць – сябе, любімага, забыць...»).

«Сіметрыя ў адносінах да фармальных і структурных параметраў кампазіцыі з'яўляецца абмежавальнікам інфармацыі ў коль-

касным і якасным плане, таму існуе абмежаванне на ўжыванне сіметрычных кампазіцый ва ўніверсуме» [1, с. 213–214]. Аднак сіметрычныя аб'екты ў любой сістэме неабходны для захавання сувязі паміж часткамі сістэмы і для трансляцыі інфармацыі

Сіметрычна-асіметрычныя параметры маюць важнае значэнне для семантыкі магчымых светаў. Па-першае, гэта звязана з асаблівасцямі стварэння кампазіцый магчымых светаў на аснове прэцэдэнтных выказванняў. Па-другое, напластаванне семантыкі магчымага свету абумоўлена законамі сіметрыі-асіметрыі, г. зн., што частковая сіметрыя формы і зместу з'яўляецца падмуркам пабудовы асіметрычна-сіметрычнай формы і надання новага, асіметрычнага ў дачыненні да прэцэдэнтага выказвання сэнсу.

Асобныя кампаненты значэння зыходнай кампазіцыі сіметрызуюцца ў свядомасці носьбіта мовы з сэнсам, які ён чакае ад кампазіцыі магчымага свету. У выніку адбываецца пераасэнсаванне і ўсведамленне новага сэнсу на аснове ўсіх асіметрычна-сіметрычных характарыстык (формы і зместу) новага выказвання. Іншымі словамі, сіметрыя з'яўляецца падмуркам для семантычнай асіметрыі.

Магчымы свет можа адрознівацца ад рэальнага колькасцю, якасцю, адносінамі і камбінаторыкай гэтых катэгорый. Гэты закон сістэмных пераўтварэнняў быў упершыню сфармуляваны Ю. А. Урманцавым і пацверджаны ў межах сістэмнай лінгвістыкі У. А. Карпавым.

Магчымы свет, такім чынам, утвараецца ў выніку наступных пераўтварэнняў: 1) змяненне даўжыні кампазіцыі (павелічэнне ці скарачэнне элементаў); 2) змяненне значэння слова, замена лексічнай адзінкі, некалькіх слоў ці выказаў новымі; 3) змяненне паслядоўнасці элементаў кампазіцыі, граматычных функцый словаформ, сінтаксічнай структуры выказвання, змена рытмічнай арганізацыі кампазіцыі, а таксама камбінаторыкі гэтых трох пераўтварэнняў – усяго 8 варыянтаў змен (7 – паказваюць асіметрычныя ці асіметрычна-сіметрычныя бок сістэмы, і 1 – тоесныя змены, якія ілюструюць яе сіметрычны характар).

1. Карпов В. А. Язык как система. Мн., 1992.

2. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей «смысл ↔ текст». М., 1974.

3. Урманцев Ю. А. «Девять плюс один этюд о системной философии». М., 2001.